



MLUVENÁ MATEŘŠTINA

Jak se stát řečníkem během 15 lekcí

VÁCLAV MARTINEC

Ilustrace
Pavla Hovorková

Mluvená mateřština

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.edika.cz
www.albatrosmedia.cz



Václav Martinec
Mluvená mateřština – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2018

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.


ALBATROS MEDIA

VÁCLAV MARTINEC

MLUVENÁ MATEŘŠTINA

Jak se stát řečníkem během 15 lekcí



SROZUMITELNÁ ŘEČ
JAKO ŽIVOTNÍ STYL

Ilustrace Pavla Hovorková

1. kapitola

MLUVENÁ ČEŠTINA

Chvála mateřštiny – i její současné problémy

motto

KAREL ČAPEK – CHVÁLA ČESKÉ ŘEČI:

Řeč je sama duše a kultura národa.

Projevuje tajemné zákony myšlení.

Tam, kde skřípá a vrže řeč, tam skřípá něco v hlubokém bytí lidu.

Každá jalovost řeči je symptomem něčeho zkaženého v našem kolektivním životě.

Je-li naše mluva beztvářá a zmatená, prohřešujeme se na duchovním bytí národa.

Také vás Čapkova slova přivedla k úvaze o Orwellově „novořeči“? Orwellovský „newspeak“ přestává vyjadřovat skutečnost takovou, jak ji vidíme, a manipuluje přirozené vnímání světa. Mnohdy vyjadřuje pravý opak reality. Protože řeč a myšlení se projevují jako spojitě nádoby, využívá se v Orwellově románu tento uměle vytvořený jazyk jako nástroj, kterým společnost občany omezuje a svobodu myšlení deformuje. Současný požadavek politické a společenské korektnosti nás přímo vybízí k obdobnému falšování obsahu slov.

Ale pokud jsou myšlení a řeč spojitě nádoby, pak stejný princip bude platit i v obráceném směru – jasnou, srozumitelnou mluvou a věrohodným používáním slov můžeme přece prostor svobody rozšiřovat. Jadrnou mluvou můžeme osobní svobodu rozvíjet, a rovněž tak i svobodu společenství, ve kterém žijeme. Péči o mateřštinu – tedy mluvní průpravu zaměřenou pedagogicky – chápeme jako výchovu v tom nejširším společenském smyslu. Nejenom úzce jako srozumitelnou mluvu. **Když budeme dobře mluvit a osvojíme si nejen precizní výslovnost, ale i celý proces vzniku slova – to jedinečné vnitřní dění od myšlenky až po artikulaci rtů – pak budeme svobodnější a snadněji budeme odhalovat i manipulace a lži. My i naše děti.**

Touto učebnicí nabízíme učitelům a rodičům nástroj, jímž povedou své děti a svěřené žáky jednak ke kultivované mluvě, jednak k jasnému pronikavému myšlení. V duchu Čapkových slov – aby z naší řeči vyzářovala nejen kultura a duše národa, ale i kultura a duše každého jednotlivce. **Rád či chaos myslí se věrně vtiskuje do naší mluvy.** Proto bychom se měli vyhýbat mluvě jalové a ošumělé, která je příznakem vnitřní zkaženosti a chaosu bytí.

Zodpovězte si sami pro sebe otázky, které vyplývají z Čapkových úvah o češtině:

- Jak zní moje mluva?
- Je vůbec jasně znělá? Nebo je to směsice šumů a nevýrazných zvuků?
- Mohu svoji mluvu přirovnat ke zvuku stradivárek, nebo zní jako fídlání na rozladěných skřípkách?
- Proč moji posluchači plně nechápou mé skvělé myšlenky, když je vyjadřuji mluvenými slovy?
- Je možné, že skřípot a koktavost mých slov rozměňuje pronikavost mé mysli?
- Svoje dítě jsem učil chodit, oblékat si kabátek a přecházet ulici jedině tehdy, když svítí zelený panáček. Učím ho také mluvit tak, aby mu kamarádi dobře rozuměli?

Možná si odpovídáte na některou z otázek s jistými rozpaky. Zřejmě jste si tento problém začali uvědomovat, a proto si v tuto chvíli listujete knížkou, která je určena nejen vám, ale rovným dílem i vašim dětem. Strany publikace jsme popsali a pokreslili proto, že tu poslední otázku, zda s mateřskou láskou učíme svoje dítě bezpečně chodit i po cestách naší zvučné a melodické mateřštiny, pokládáme dnes za zásadně důležitou.

Učebnicí „rétoriky pro děti“ se zaměřujeme především na děti ve věku od pěti do deseti let, kdy jejich řečová schopnost učit se, vnímat i spontánně vytvářet nové výrazy je v bouřlivém rozvoji. Jejich zacházení s řečí – s mateřštinou i s cizími jazyky – je založeno spíše na napodobování a na praktickém používání než na učení se metodickým pravidlům. **Proto je nezbytné, aby rodiče a učitelé, kteří v raném věku děti nejvíce ovlivňují, hovořili s dětmi mluvou, která je vzorem k následování. Zároveň musíte zvládnout i několik jednoduchých metodických postupů, jimiž dětem „nenápadně“, tedy formou hry, zprostředkujete mluvní výchovu.**

Nabízená publikace „Mluvená mateřština“ je zaměřená na oba aspekty řečové výchovy:

- na hudební znění hovorové češtiny dospělých
- i na jednoduché metodické postupy, kterými děti povedete ke srozumitelné a příjemně znějící mluvě.

NAKAZILI JSME VÁS ŘEČOVÝM VLASTENECTVÍM?

Jak se dopracujeme k tomu, aby naše řeč zněla tak jasně a srozumitelně, že nebude napomáhat plíživému vytváření orwellovské společnosti? Jak budeme zdravou mluvou rozšiřovat prostor osobní i společenské svobody?

Na obě otázky existuje, bohužel, jenom jediná a každodenně nepříjemná odpověď – začít pracovat a pravidelně cvičit. Cvičit tak:

- abychom dýchali energicky, ale ne křečovitě;
- aby se náš hlas nesl prostorem, aby se rozezněl a rozlaholil, ale nesmí znít řezavě a nepříjemně;
- abychom vyslovovali jasně a srozumitelně, ale ne afektovaně.

Když tyto tři zdánlivé banálnosti uskutečníme, naše vztahy k druhým lidem budou přehlednější.

Tři imperativy kvalitní mluvy – **dýchej, rozeznívej, vyslovuj** – tyto tři požadavky si dobře zapamatujte, kolem nich se totiž bude točit veškeré rétorické umění, které vám nabízíme.

ANO, ALE ČAS! KDE VZÍT ČAS?

Kde najdeme čas na učení, když všichni žijeme v neúprosném sevření kleští času?

- Učebnici jsme koncipovali tak, abyste při zvládnání kvalitní mluvy maximálně využívali „neproduktivní časy“. Zvláště časy čekání, jízdy a chůze odněkud někam můžete využívat při opakování cvičných textů podle nahrávek.
- Čas, který věnujete vlastní hlasové a mluvní spolupráci s dítětem, ten nepovažujeme za osobní zátěž. Ty chvíle mluvní průpravy dítěte přece naplníte svrchovaně tvořivě. Především to bude čas, jež svému dítěti stejně chcete věnovat.
- Aby vás děti vnímaly jako vzor krásné mluvy hodný následování, vyžaduje, abyste kvalitu své řeči zdokonalovali s jistým předstihem. Jednou za týden musíte vyšetřit půlhodinku, kterou věnujete soustředěnému studiu další lekce. Ale další práci, tzn. upevňování a zafixování nových mluvních návyků, přesunete do oblasti „neproduktivních časů“, kdy se věnujete mechanickým činnostem, jež stejně musíte během dne vykonávat.
- Jedinou rozsáhlou investicí času představuje samotný začátek vašeho úsilí o kultivovanější mluvu. Počítejte tedy s jednorázovou investicí několika hodin, kdy se v plné koncentraci, tedy v klidu a beze spěchu, seznámíte s kurzem v této učebnici.
- Považujeme za podstatné, abyste si promysleli hlubší souvislosti lidské schopnosti dorozumívat se slovy. Dnes často narážíme na neschopnost dorozumět se slovy. Proto vás záměrně provokujeme otázkami:
 - Jaký společenský dopad může mít mluva nedbalá a drmolivá?
 - Nenapomáhá ochablá a obtížně srozumitelná mluva vytvářet chaos ve společnosti?
 - Trpíme pocitem osamocení a vzájemného lidského nezájmu a nepochopení.

Ale nejsme to nakonec i my, kdo svojí nevýraznou mluvou a nevýrazným zněním hlasu tuto společenskou atmosféru šíří a spoluvytváří?

Když vlastní degradovanou mluvu vkládáme do sluchu a mysli našich dětí, neutěšený stav společenských vztahů dále prohlubujeme.

Že si lidé neuvědomují a neslyší míru degenerovanosti vlastní mluvy, z nich nesnímá zodpovědnost za šíření této celospolečenské řečové rakoviny.

Na tyto otázky se snažíme odpovědět. Také chceme reagovat na Čapkova slova z „Chvály české řeči“ v úvodu publikace. Odpovídáme kapitolami této učebnice. Věnujeme ji vám, kteří pocítujete zodpovědnost za úroveň vlastního mluvního vyjadřování i za kvalitu řeči svých dětí.

JAK ZACHÁZET S UČEBNICÍ A JAK VÉST MLUVNÍ VÝUKU DĚTÍ?

Všechny texty psané formou těchto řádků představují vysvětlivky a instrukce pro vás – dospělé, pro rodiče a učitele.

Které pasáže přetlumočíte svým dětem jednodušším jazykem, to necháváme na vašem úsudku a na situacích vzniklých při mluvní průpravě s dětmi.

Podnět pro systematiku.

Do učebnice je zařazena řada herních rozpracování, abychom získali zájem dětí. Při vašem osobním studiu, než budete mluvní dovednosti předávat dětem, jsou to pasáže, které by vás zbytečně zdržovaly. Zvažte jinou cestu. Sedmá kapitola uzavírá učebnici několikastránkovou přehledovkou probrané látky. Jsou to jenom strohá pravidla bez motivací.

- Nebude účelnější, když se budete věnovat nejprve tomuto souhrnu na stranách 101 až 133?
- Když pochopíte celek, všechny jeho jednotlivosti pak zvládnete snadněji a dětem pak budete spolehlivým průvodcem.

Texty odsazené zcela do středu stránky a v modrém tučném tisku kurzivou, to jsou texty k procvičování mluvy.

Svislá čára vedle tučně vytištěného textu označuje to nejpodstatnější, co je třeba při mluvní průpravě zvládnout či pochopit.

2 a) Celý řádek s označením jednotlivých cvičení je podtržený

Ikonka modrého čtverce vysunutá k levé hraně stránky označuje cvičení, která máte uskutečnit.

Pak následuje označení nahrávky – tedy číslo lekce a písmeno.

Písmeny jsou označena cvičení v pořadí, jak za sebou následují. Například první tři cvičení druhé lekce:

2 a)

2 b)

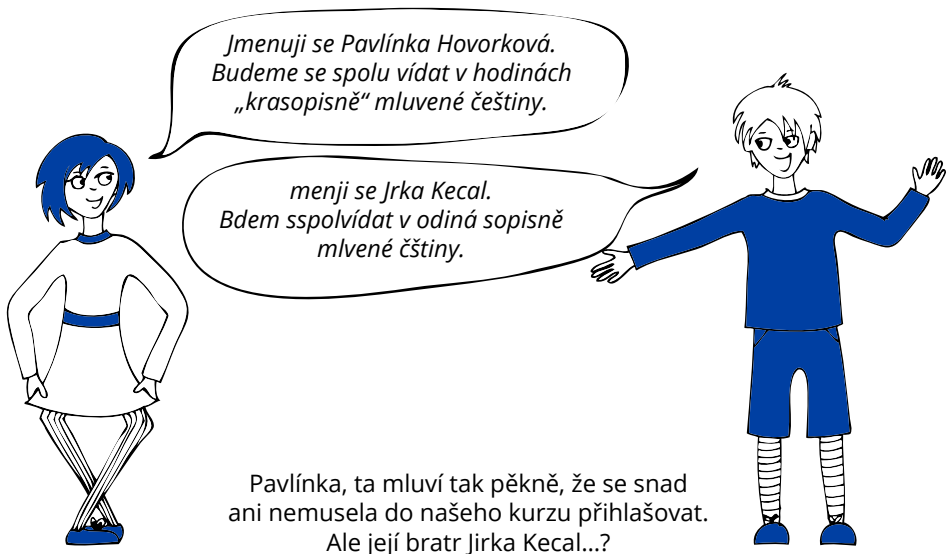
2 c)

A za číslem a písmenem uvádíme název cvičení.

Ikonka modrého puntíku vysunutá k pravému okraji označuje nahrávku popsaného cvičení.

Má stejné číslo jako cvičení. Protože všechna cvičení nejsou doprovázena nahrávkou, tak v číslování nahrávek některá čísla chybí. Nahrávky si stáhnete z webu nakladatelství.

Učebnici vás budou provázet dva panáčky – Pavlínka Hovorková a Jirka Kecal.



Při práci v rodině budou děti obrazový doprovod sledovat přímo v knížce. Ve škole je většina tříd vybavena projektorem, tak představíte dětem Pavlínku a Jirku ve zvětšeném formátu na promítací ploše.

Kolik času můžete věnovat mluvní průpravě?

V rodinném prostředí to bude zcela ve vaší režii. Věnujete procvičování mluvy každý den alespoň chvíli? Ta každodennost (i když třeba jenom na chvíličku) je důležitá pro zafixování postupů z minulých lekcí.

Ale jak to uděláte ve škole, když učební plány s výukou mluvené češtiny nepočítají – a to bohužel na všech stupních škol včetně vysokých. Záleží na osvícenosti ředitele vaší školy, v jakém rozsahu vám dovolí do hodin mateřského jazyka vkládat metodiku mluvní průpravy.

Ideální by bylo věnovat jednotlivým lekcím celou jednu vyučovací hodinu v týdnu. Další dny v týdnu pro opakování a zafixování mluvních návyků už postačí jenom malá část hodiny. K procvičování můžete využít i hodiny zpěvu. Dechová, gestická a pohybová cvičení můžete rozvíjet v hodině tělocviku. A slovní výzvy ke kultivované mluvě rozumně uplatňujte ve všech předmětech.

Předpokládáme, že všechny lekce zvládnete za půl roku. Nebo za celý rok? Podle toho, kolik času můžete rozvoji mluvy každý týden věnovat.

Naleznete také příležitost k tomu, abyste dětem předčítali pohádky. S dětmi hovořte o smyslu pohádkových příběhů, o povaze postav, které v pohádce vystupují. Vedte je k tomu, aby dokázaly vyjádřit svůj názor.

- ***Dnes se seznámíme s novým předmětem. Budeme mu říkat „Srozumitelná čeština, kterou je radost poslouchat“. V hodinách češtiny, v hodinách mateřského jazyka, se učíme správně, tedy krasopisně psát. Nyní se budeme učit také krasopisně mluvit.***

Vlastní výuku mluvy můžete s dětmi začít teprve po jistém čase, až bude radost poslouchat i vaši mluvu, až sami zvládnete mluvní cvičení na obdobné úrovni, jakou slyšíte na nahrávkách. Než vaše řeč zazní jako následováníhodný vzor, můžete vést děti (i sebe) ke kvalitní mluvě pouze slovními výzvami.

Těch sedm výzev zní takto:

- 1) **Není ti dobře rozumět! Mluv výrazněji!**
Jako bys volal do dálky!
- 2) **Když mluvíš, tak dýchej zhluboka!**
- 3) **Otevírej víc pusy!**
Tím se ti hlas rozezná a všichni ti budeme dobře rozumět.
- 4) **Rozlišuj dlouhéééé a krátkéééé sla-bi-ky!**
Dlouhé slabiky musí znít čtyřikrát déle než ty krátké.
- 5) **Vyslovuj výrazně i koncovky! Nepolykej je!**
- 6) **Drmolíš, mluv pomaleji!**
- 7) **Nedělej za každým druhým slovem pauzu!**
Tak se význam věty rozpadá.
Nejprve si rozmysli, co chceš sdělit, a pak to řekni během jediného výdechu.

Když dokážete podle těchto výzev důsledně vylepšit svoji řeč, jako byste kurz mluvy již úspěšně absolvovali. Skutečně je to tak jednoduché naučit se mluvit?

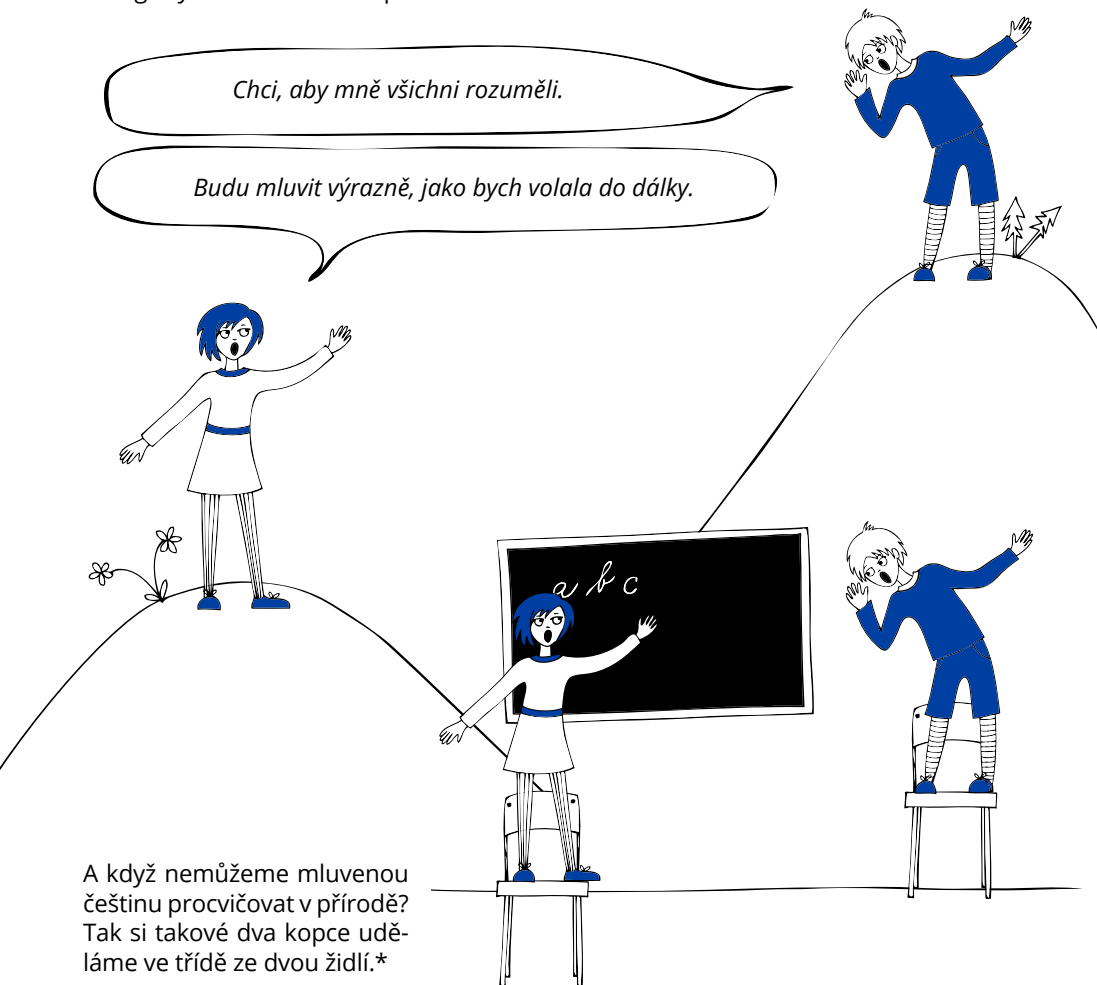
Uskuteční sedmero výzev a budeš mluvit jako kniha.

Ale i takto jednoduchá záležitost se musí trochu procvičovat. Začněte s tréninkem, když posloucháte druhé. Zvolte jednu výzvu ze sedmi a pozorně sledujte hlasatele v rozhlase či v televizi, přednášejícího při projevu, kamaráda při běžném povídání u kávy a „vyzkoušejte sami sebe“, zda slyšíte to, co se má v mluvě dodržovat. Až to začnete slyšet a rozeznávat u druhého, tak to spontánně začnete sledovat i při svém vlastním projevu. Případně si tu situaci můžete usnadnit nahrávkou.

Při práci s dětmi převedeme „Sedmero výzev“ do první osoby, aby děti samy sobě rozkazovaly, jak chtějí mluvit.

**1) Chci, aby mně všichni rozuměli.
Budu mluvit výrazně, jako bych volal do dálky.**

Proč budeme říkat „jako bych volal do dálky“, když můžeme vyběhnout ven a skutečně si do dálky zavolat! Nacvičovat mluvu v přírodě – to je ta nejvhodnější zkušebna, protože při volání z kopce na kopec přestaneme kuňkat a budeme dýchat energicky a hlas se nám naplno rozezní.



A když nemůžeme mluvenou češtinu procvičovat v přírodě? Tak si takové dva kopce uděláme ve třídě ze dvou židlí.*

* Když si stoupneme na židli, na stůl, na pařez, na jakoukoliv vyvýšeninu – tak skutečnost, že mluvíte z místa, které je prostorově významné – ta dodá vaší mluvě značnou sílu. Ověřte si to – nejdříve sami na sobě a potom na druhých.

1 a) Sedmero výzev – opakuj po mně!

- 1) *Chci, aby mně všichni rozuměli.*
- 2) *Dýchám energicky a zhluboka.*
- 3) *Pusu pořádně otevírám.*
- 4) *Rozlišuji dlouhé a krátké slabiky.*
- 5) *Nesmím polykat koncovky slov.*
- 6) *Mluvím pomaloučku. Nesmím drmolit.*
- 7) *Mluvím plynule, celou větu na jeden výdech.*

1 a) Sedmero výzev – opakuj po mně!

Na počátku mluvní průpravy je třeba svoji mluvu přesně „uslyšet“, protože teprve pak můžete svoje hlasivky a jazyk vyladit přesně tak, aby se mluva rozezněla podle vašich představ.

Je to vaše ucho, které otevírá vaše ústa, vaše ucho pohybuje vašimi rty a jazykem. Je to opět vaše ucho, které vytváří melodiku vaší řeči.

Jak ale naučíme děti, aby uslyšely samy sebe?

Aby se naučily „nově slyšet“, musíte je bezprostředně po pronesené větě opravovat. Přesně poukazovat na nepřesnosti při jejich promluvách. Ale nezapomínejte také oceňovat, když „dobře slyšely“.

Zapojte do hodnocení kvality mluvy i ostatní děti, aby si i ony tříbily svoji schopnost slyšet jemnosti v mluvním projevu svých spolužáků. Až se děti naučí „nově slyšet“, až začnou samy rozeznávat jasnou znělou mluvu od projevu nepřesného, nesmírně to urychlí jejich další řečový vývoj.

1 b) Celá třída se učí „slyšet“

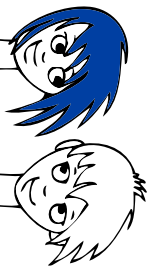
- *Slyšeli jste, jak Anička polykala koncovky? Tedy, že koncovky slov nebylo slyšet, že je skoro nevyslovila?*
- *Marku, neotevíral jsi pusy, cedil jsi slova přes sevřené zuby. Proto se ti hlas vůbec nerozezněl.*
- *Kdo z vás se pokusí zhodnotit, jak svoji básničku přednese Marcela? Nejdřív to zkus ty, já pak řeknu svůj názor.*

Pro takovéto tříbení mluvy i sluchu je ovšem nezbytné, abyste u jednotlivých dětí určovali jejich „diagnózy mluvy“ naprosto přesně a bezprostředně, bez dlouhého uvažování. Nežli sedm výzev nahlas vyslovíte a začnete je při mluvním projevu dětí používat, několik dní si zkoušejte určovat diagnózy mluvního projevu dětí jenom v duchu, sami pro sebe.

Až tuto formu mluvní a sluchové průpravy spustíte naostro, dejte si pozor na intonace, kterými vyzýváte děti k opravám. Aby to byly výzvy laskavé a ne peskování.

Náplň této první lekce – výzvy ke srozumitelné výslovnosti – můžeme po celý týden uplatňovat v ostatních předmětech, když děti drmolí, kuňkají, polykají koncovky, a někteří přeborníci při mluvě dokonce zapomenou i dýchat.

V této první lekci mluvy s dětmi musíte obstát především vy, rodiče a učitelé. Obstojíte vždy, když vaše diagnostická poznámka k mluvě dětí bude přesná.



Další dny – opakovací lekce

Podněty pro opakování

Smyslem mluvní průpravy je, abychom si navzájem lépe rozuměli – a to bez úsilí rozluštit slova, která slyšíme mnohdy ve značně deformované podobě. Často si také některá zamumlaná slova sami doplňujeme podle kontextu výpovědi. Chceme si navzájem porozumět, musíme tedy dodržovat pravidla mluvy. Při psaní nemůžeme psát „Y“ a „I“, jak toho napadne. **Stejně tak i v mluvě se snažíme nedělat žádné „mluvní hrubky“.**

Slovních výzev ke správné mluvě používejte uměřeně, aby se mluvní průprava dětem nezprotivila. Využívejte ale všech situací a okolností:

- nejen v čase určeném pro mluvní průpravu,
- ve všech situacích rodinného života,
- ve škole ve všech předmětech, nejen v čase mluvní průpravy.

Zapojte do rozeznávání mluvní kvality i ostatní žáky ve třídě, ptejte se jich, zda také slyší ty drobné mluvní nešvary. Vyzvěte je:

- Ať sami označí, který spolužák při mluvním projevu dodržuje všech sedm pravidel výslovnosti.
- Předved', jak to Honzík řekl nepřesně. A nyní ukaž, jak to má být správně.

Při opakování první lekce nechejte děti přednášet říkanky a básničky, které si samy vyberou.

Ale náročnější bude, když dokážou dodržovat správnou výslovnost i v textu, jenž bude v hlavě dětí teprve vznikat.

Témata k vyprávění:

- Nechejte děti vyprávět, co zažily s rodiči o víkendu.
- Nechejte děti převyprávět pohádku, kterou včera slyšely od rodičů.
- Ať děti povypráví, jaké se jim zdají sny.
- O kom ze třídy (z rodiny) si myslíš, že mluví pěkně. Tak dobře, že mu všichni dobře rozumíme.
- Marcelo, poradila jsi tatínkovi, jak má mluvit, aby to byla radost ho poslouchat?
- Karle, vysvětlil jsi doma, co probíráme v předmětu „Mluvená mateřština“?
- Květo, povyprávěj mně – jako svojí mamince: Co jste dneska probírali v tom novém předmětu?
- Zamyslete se: – Proč potřebujeme řeč?
 - V jaké situaci by sis zoufal, kdybys neuměl mluvit?
 - Vzpomínáš si, jak ses sám učil mluvit? A kdo tě to naučil?

Když mluvíte s rozvahou a pozorně, tak už to opravdu začíná být radost – vás poslouchat.

2. kapitola

MAGIE SLOVA V HISTORII LIDSKÉHO RODU

Historická cesta lidského dorozumívání

Jak naši prapředci během desítek tisíců let vytvářeli řeč a jak se dnes mluvenou češtinu znova učíme.

2. LEKCE

OD PRAVÝKŘIKU KE SLOVU

Vytí vlčice nad mrtvými štěňaty – pradávný žalozpěv plný bolesti

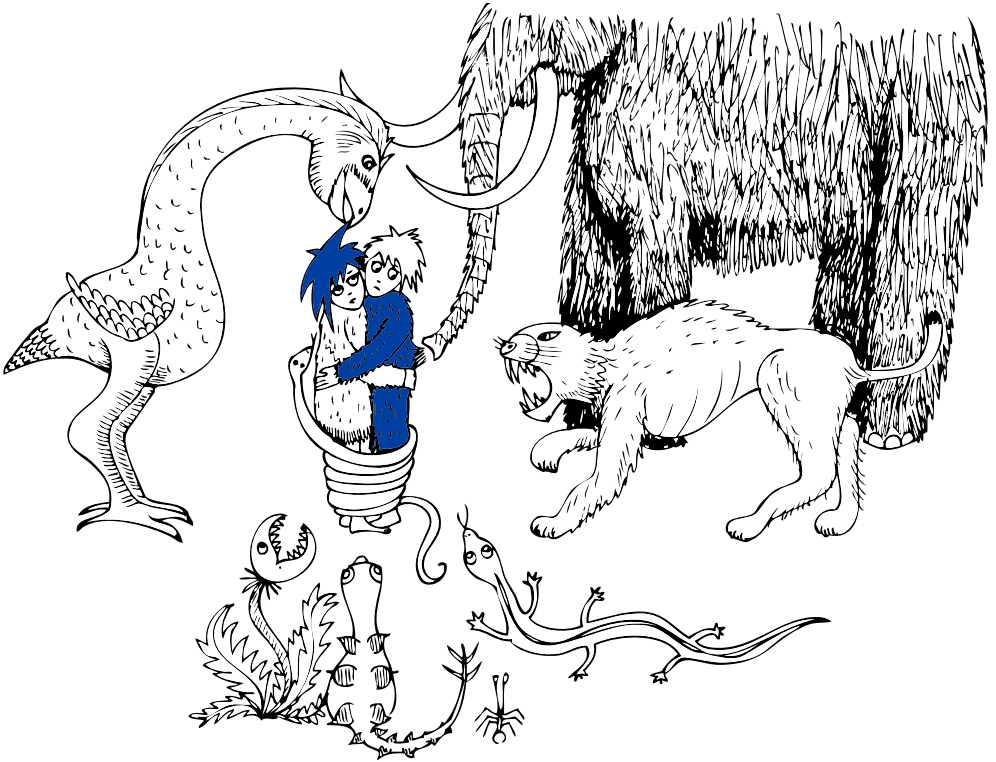
Chceme děti seznámit nejen s řečí současnosti, ale i s jejími kořeny. K tomu bychom potřebovali „stroj času“. Ten můžeme nahradit svojí představivostí. Vydáme se tedy s dětmi na výlet desítky tisíců let proti proudu času, abychom poznali, jak se naši prapředkové mezi sebou dorozumívali.

V tehdejší lidské tlupě používali sběrači a první lovci ke komunikaci pravděpodobně jenom výkřiky a skřeky a doprovázeli je výraznou mimikou s bohatou gestikulací. **Zahrajeme si s dětmi, jak se z nonverbálních projevů pračlověka postupně vyvíjelo dorozumívání slovy.**

Uvažujme o dvou prvcích hlasového dorozumívání – o nonverbálních zvucích (o citoslovcích) a o slovech.

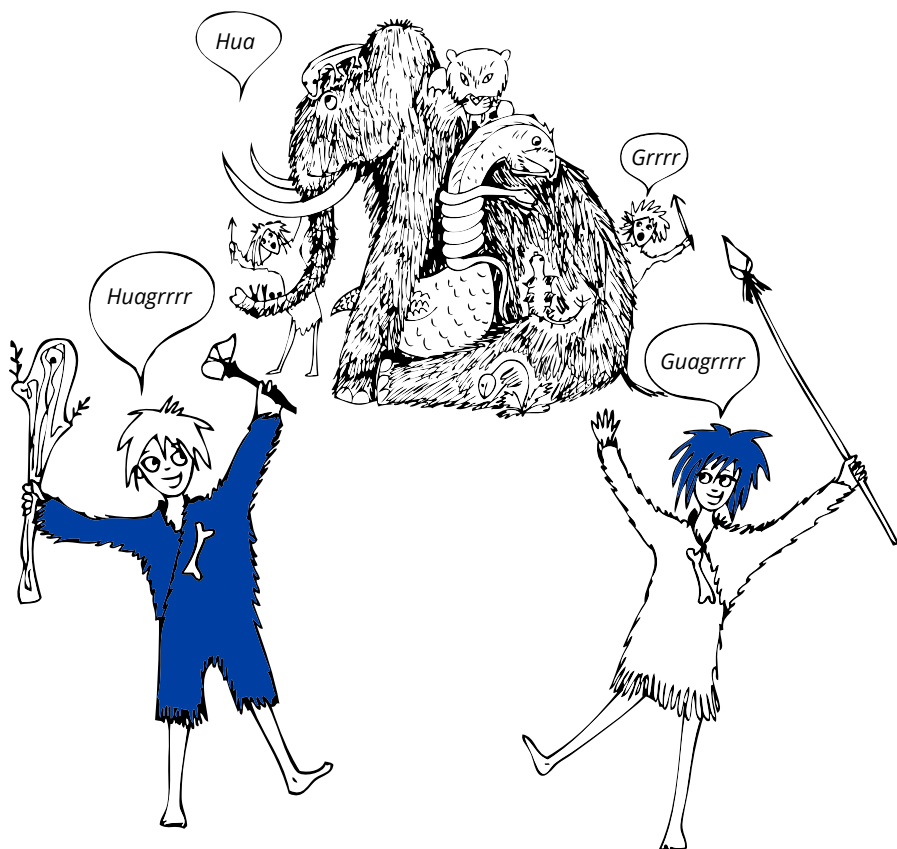
Přece nonverbální projevy jako smích, pořvávání, halekání nenahrazují jenom významy slov, ale všemožné hlasové povykování výrazně rozvíjí dýchání a pružnost hlasivek. Jsou to zvuky, které přinášejí výrazné psychické uvolnění, jednotlivcům i celé skupině. Navíc všechny tyto projevy nemusíme technicky „nacvičovat“, zvláště děti je ovládají zcela spontánně. Takováto „prehistorická rétorika“ pak běžné školní vyučování výrazně osvěží. Musíme ale zajistit jeden podstatný technický aspekt: **Děti se nesmí překřiknout, aby si spontánním hlasovým projevem nepoškodily hlasivky.** Hlasitě povykovat a nekřičet, tedy nepoškozovat si hlasivky, to se děti naučí v příští kapitole, až si osvojí intenzivní dýchání bránicí – a není to zcela snadné. Nyní, když některé dítě bude křičet křečovitě, jenom mu řekněte: „Uvolni se a udělej hlavou pomaloučku malý kroužek!“ A pohladte ho při tom po hrdle tak, aby to pohlázení přehnané napětí v hrdle rozpustilo.

- ***Dneska si povíme, jak lidská řeč vznikala. Jak se pralidé mezi sebou dorozumívali, než objevili a pronesli první slova. Trvalo to desítky tisíc let. Tak dlouhou dobu si vůbec nedokážete představit. Když chceme pochopit, jak se lidská řeč vyvíjela, vydáme se tedy nazpět proti proudu času. Zahrajeme si na lovce mamutů a budeme čarovat jako dávní náčelníci a šamani.***



Naši dávní prapředkové byli nejpronásledovanějším druhem savců. Neměli drápy skalního medvěda ani ostré zuby tygra šavlozubého, sílu mamuta, smrtící jed hadího zubu či rychlé běhy zajíce. V drsném přírodním prostředí je každý dravec snadno ulovil.

V situaci totálního ohrožení jim zbývala jediná zbraň: bystře fungující mozek. V hlavě sice vznikaly nápady, jak uniknout svým pronásledovatelům a jak se proti nim v lidském houfu společně bránit, ale nedokázali si nápady vzájemně sdělit. Chyběl jim prostředek, jak s nápadem na záchranu lidského houfu seznámit svého druhu – jak se dorozumívat!!!



Teprve díky slovům, díky tomuto zlomovému okamžiku v lidské existenci, se mohli naši prapředci dohadovat o taktice lovu, vzájemně se učit vyrábět jednoduché zbraně, jež násobily sílu jejich paží a nahrazovaly ostré zuby a drápy jejich predátorů. Jedině vzájemným dorozumíváním si mohli vytvořit taktiku obrany vůči dravcům, kteří je ohrožovali.

Řeč se stala tak mocnou zbraní, že kdysi nejslabší tvor prehistorické džungle se – díky dorozumívání slovy – stává predátorem všech svých někdejších predátorů.

Schopnost dorozumívat se slovy byla zásadním zlomem v lidské historii. Byla to řeč, která odstartovala strmý duchovní, kulturní a vědecký vývoj – od lovu na mamuty, přes Williama Shakespeara, až k prvním krokům člověka ve vesmíru. S tak cenným nástrojem, jako je řeč, musíme zacházet s úctou a pečovat o něj. Vážíme si vašeho zájmu, že chcete mluvenou mateřštinu dále kultivovat a předávat ji dětem. Převyprávějte jim, na úrovni jejich věku a chápání, jak se **primitivní řeč rodila desítky tisíc let, než se ze zvuků divoké přírody, z grimas tváře a rtů, z výkřiků a vytí, z posunků rukou a pohybů celého těla, z emočně silných neartikulovaných skřeků, z dechových rázů a divokého řevu staly zvuky jemnější – zvuky artikulované, které nakonec člověk korunoval slovem.**

Slova na předchozích, tučně vytištěných řádcích budou skvělým podnětem pro hry na rozeznání dětských hlasů.

- Zvuky divoké přírody
- Grimasy tváře a rtů
- Výkřiky
- Vytí
- Posunky rukou a pohyby celého těla
- Citově silné neartikulované skřeky
- Dechové rázy
- Z divokého řevu zvuky jemnější
- Zvuky náhodně artikulované
- Zvuky nakonec korunované jedním slovem
- Primitivní řeč – sled několika slov – věta

V následujících cvičeních zadáte dětem ke zvukovému a gestickému vyjádření jednotlivé vyjmenované prvky:

- 2 a) **Zvuky divoké přírody**
Nejdříve si vyzkoušíme, jak bohatě dokážeš svým hlasem vyjadřovat zvuky přírody.
Jestli dokážeš svůj hlas rozmanitě vyladit a nepoužít při tom žádná slova.

Jaké zvuky se ozývají z noční pravěké džungle? Vytvoř je svým hlasem.

A jaké další zvuky slyšíš?

Ty tichoučké.

Přidávej postupně jeden hlas k druhému.

Poslouchejte jeden druhého.

Ať se ty hlasy mezi sebou nehádají, ať k sobě patří.

Ať ta vaše džungle zní jako vyladěný sbor.

A nakonec se přidají mohutné hlasy velkých dravců.



2 b) Vytí šelem a úzkost pračlověka



Jak se pralidé tváří, když je ze spánku budí hrozivé zvuky pravěké džungle? Rozdělte se na dvě skupiny.

Jedna skupina vydává zvuky nočních dravců džungle.

A druhá výrazem tváře na nebezpečné zvuky zareaguje.

To jste vytvořili jenom zmatečnou směsici zvuků.

Nyní každá noční šelma představí sólově svůj řev, sykot či zlověstný pískot.

A nyní své hlasy postupně připojujte jeden k druhému.

Ať noční dravci rozezní pravěký darwinovský chorál džungle!

Charles Darwin považuje za pravděpodobné, že v prehistorii člověka postupoval vývoj od hlasových projevů (vytí, skučení, vykřikování a úpění) nejdříve ke zpěvu, a teprve z prehistorického „sborového chorálu“, jenž navozoval lidské tlupě pocit sounáležitosti a síly houfu, teprve z obřadního zpěvu se posléze rodilo slovní vyjadřování.

Zmíněná vývojová následnost je shodná s vývojem hlasových projevů malého dítěte – od smíchu a pláče k pobrukování a tónovým projevům, které můžeme považovat za primitivní prozpěvování, a teprve po několika měsících zpěvného žvatlání dítě vysloví zlomové slovo – „máma“.

Při hře na pradávnu lidskou minulost děti asi nenaplní vaše slovní výzvy v plné hudebnosti. Ale vy je svými podněty směřujte, aby se navzájem poslouchaly a hlasově se doplňovaly, aby svým skučením a vytím usilovaly o primitivní hudebnost a zpěvnost.

2 c) Vykřiky a vytí

Skupina dětí sbírá klestí na oheň.

Uslyší vytí smečky vlků, která kolem nich stahuje kruh.

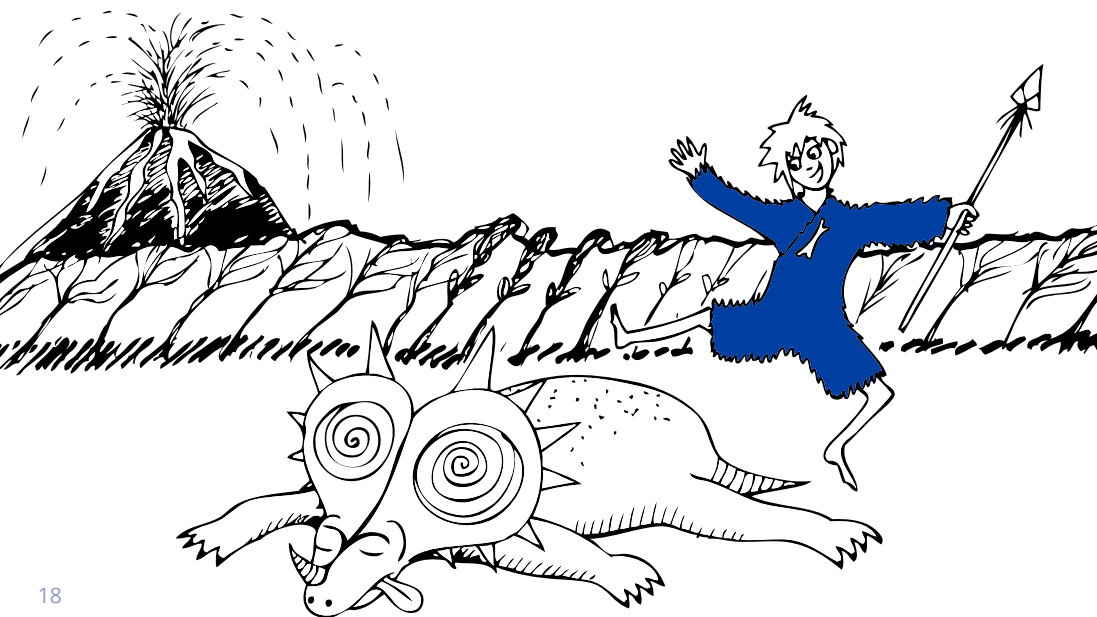
- Proměňte se nyní na smečku vlků a předvedte hrůzostrašné vlčí vytí.
- A nazpět – jste děti někdejších pralidů.

Jakými vykřiky si beze slov přivoláte pomoc starších lovců?

Děti mají v oblíbenosti z pradávnych časů: dinosaury a mamuty, lovce mamutů a jejich náčelníky i šamany. Vítají hry, kdy se mohou rozdivočet a na chvíli opustit „slušné chování“. Nabídneme dětem motivy pro dramatické hry, kdy při akcích mohou halekat, jak chtějí, jenom jim „zakážeme“ používat jakákoliv slova a pohlídneme, aby si nepřekřikly hlasivky.

2 d) Zahrajte a rozezněte následující situace

- Jak hučí koruny stromů prehistorického pralesa?
Ať to hučení stromů zní jemně – jako pradávna ukolébavka.
- Jak svým chobotem mamut vytrubuje – „pozor, nebezpečí“?
Ať to vytrubování zní jako varování.
A jak zní troubení celého stáda mamutů?
Mamuti, vyladte se do sezpívaného sboru.
- Jak si lovec prozpěvuje vítězný tanec nad uloveným sobem?
- Jak lovec přivolává své druhy, aby se s nimi podělil o kořist?
Přivolává je, ale beze slov, tehdy používali jenom neartikulované zvuky.
Zvuk „slovo“ bude ještě několik století nic neznamenajícím zvukem.
- Jak celá tlupa jásá a tancem oslavuje úlovek.
Jak si potom pomlaskávají, když žerou ještě teplá krvavá játra?
- Jásaní vede náčelník a vzniká pradávna píseň – poděkování bohům za čerstvé maso.
- Skřekům, řevům a vytí, které používáte, říkáme citoslovce.
Cito-slovce proto, že jsou to slova, která vyjadřují city.
- Nyní vyjádři citoslovci a pohyby rukou, že máš žízeň.
Že máš hrozný hlad.



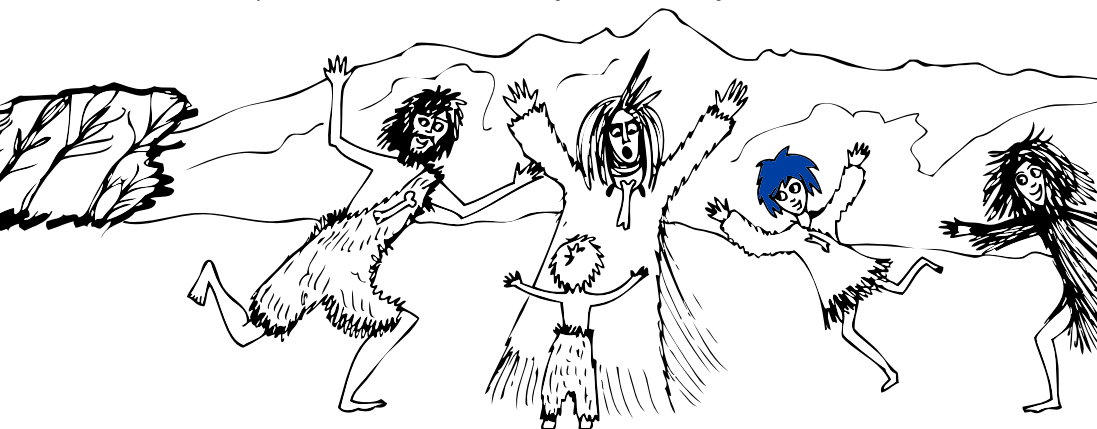
Mnohým dospělým, rodičům i učitelkám, může být tato „Rétorika doby kamené“ vzdálená. Souvisí to se střízlivostí prostředí, v němž se pohybujeme v zaměstnání. Mnohým introvertně laděným lidem se nebude chtít zkoušet takové „komediantské vylomeniny“.

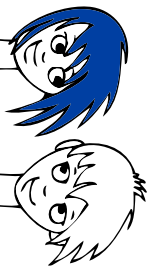
Opusťte ale pocitovou zdrženlivost a přistupte k této výzvě racionálně. Když chcete zvládnout mluvu v širším pojetí než jenom jako pouhé nacvičování precizní výslovnosti, když chcete zvládnout mluvní projev na bázi spontánnosti, nechte se vést dětmi, které „hru na divoštství“ se zaujetím přijímají.

■ 2 e) Další životní situace našich prapředků

V následujících situacích se vy – jako naši prapředkové – dorozumívejte již pokročilejší formou řeči: Citoslovce převažují, ale používají se už i jednotlivá slova.

- Dohodněte se v celé lovecké tlupě: Kdo se vydá na lov a kdo bude hlídat oheň?
- Vyjádři, jak strašně tě bolí noha, do které se zakousnul vlk, než jsi ho zabil.
- Tomáši, dej vědět ostatním, že jsi našel stopy stáda sobů.
- Alenko, sděl ostatním, že se bojíš, když přichází bouřka s hromy a blesky.
- Honzo, ty jsi vynalezl, že když na klacek připevniš špičatý kámen, tak pak držíš v ruce nebezpečnou zbraň, s tou si troufneš zápasit i s medvědem.
- Vynález této zbraně – ještě se neví, že je to oštěp, protože ten klacek s připevněným kamenem ještě nikdo nepojmenoval – tento vynález je tak mimořádný, protože nám zajistí bezpečí. Je tedy důvod toho lovce, který na to přišel, oslavovat a kolem něj roztočit divoký tanec díkyvzdání.





Další dny – opakovací lekce

Dnes si všechny situace ze včerejšího dne zahrajeme znova a obohatíme je.

Kromě citoslovcí, skřeků, výkřiků a názorných gest dnes můžeš občas použít i slovo, ale vyložené jenom jednotlivé slovo, žádné celé věty.

Pro opakování situací ze včerejšího dne vyberte jenom ty, které se dětem vyvedly, není třeba opakovat zcela všechny.

■ 2 f) Vytí vlčice nebo již žalozpěv?

Maruško, ty pěkně zpíváš, tak zazpívej o situaci, kterou vyjadřuje název druhé lekce – Jak vyje vlčice, která přišla o svá vlčátka.

Ostatní vlčice se jemně připojí k jejímu pradávnému žalozpěvu.

Poznámky k dramatickým situacím pravěkých lovců

U všech hlasových a dramatických zadání je možné, že první pokusy dětí budou zmatečné, křečovitě, zvukově málo bohaté. Děti opravujte, napovídejte jim, co mají dělat, případně je nechte zahrát si situaci ještě jednou, klidněji, v jistém řádu a s výzvami k větší zvukové rozmanitosti. Je na vás, abyste situaci citlivě řídili, aby se z původního pravděpodobného chaosu vyvíjel řád prajednoduché obřadní písně a tance. Dbejte na rozmanitost zvuků, aby se děti při výzvách pro hlasovou improvizaci nevyjadřovaly jenom monotónním křikem.

Pořídte si bubínek či tamburínu, jimiž můžete průběh vznikajícího děje rytmicky ovlivňovat. Jako šaman vstupte do hry a rytmem bubnu řiďte akce zevnitř. Děti se s chutí vrhnou do této divoké hry na prehistorii člověka. Je důležité, abyste tu počáteční divokost krotili a dbali na to, aby se děti nepřekřikly.

Jak krotíme divokost?

Hereckými a zvukovými úkoly, které budou kontrastní.

Vytvářejte pro děti nejdříve situace, v nichž se vydovádí a zdravě vyhalekají.

Ale pak je bezprostředně inspirujte situacemi zvukově tichými.

■ 2 g) Lovci mamutů nebyli jenom křiklouni.

- *Ticho! Poslouchejte, jestli se k nám nepřibližují vlci a šakali. Jestli je nevábí pach krve skoleného soba.*
- *Nekřič, ať nerozhněváme demony tohoto lesa. Uklidníme je tichým pobrukováním.*

Toto střídání hlasového fortissima a pianissima nejen že šetří hlasivky, ale vytváří i dramatické napětí a zkázňuje dětský temperament.

Při hlasových improvizacích inspirujte děti k této posloupnosti hlasových projevů: nejdříve melodické pobrukování a teprve potom slovo.

A slova používejte pouze jednotlivá, nikoliv celé věty.

2 h) **Mluví náčelník – slova umí, gramatiku ne.**

Teprve na závěr lekce s lovci mamutů nechte promluvit šamana (náčelníka) v celých větách. On poděkuje duchu zabitého soba, že jeho maso zachránilo celý lidský houf před smrtí hladem. Naše tlupa bude od této chvíle cítit soba jako posvátné zvíře a můžeme jej lovit pouze v situacích nesmírného strádání a hladu. Proslov v diluviální řeči může znít, jako když dnes mluví cizinec, používá jednotlivá slova, ale netvoří gramatické tvary ani vazby mezi slovy.

Poslechni si nahrávku.

Vytvoř si sám obdobný proslov.

Nebo následující text v modrém tisku přednes ve stylu „citoslovce + slova“.

Šlapu... šlapu... šlapu... stromy.

Stromy? Džjóóó parohy!

Fúúúú. Stůj! Stůj proti vítr – SOB pak nečuchat.

Padni na zem – SOB? Pak vidí nic.

Velký... velký SOB, velký... velký paroh.

Velký SOB – tlustá... tlustá kejta, velká... velká kůže!

Já obě ruce – oštěp a sekera.

Já pích, pích, pích, pííííííííí... a sekera prásk!

Velký SOB... krev. Já žízeň – krev, krev, krev. Všichni nažrat.

Stááá! Hlava na zem a zpívat! Zpívat Áááá Uáááá...

Velký SOB... náš bůh. Velký SOB... náš totem.

Zabít velký SOB? Zabít, zabít jenom velký hlad.

Velký SOB – húúááá húúááááááá HÚÚÁÁÁÁ.

2 h) Mluví náčelník – slova umí, gramatiku ne ●

Klaníme se skolenému zvířeti v obřadním tanci a písni. Zvažte, jestli ve vaší třídě je některé dítě tak schopné, že s ním můžete takovou improvizaci den před tím připravit.

Za pravděpodobnější považuji, že to budete vy, kdo se ujme role šamana (náčelníka) a jako předzpěvák a předtanečník dáte vzniknout skupinovému rituálnímu tanci se zpěvem.

V rodinném provedení nebudou mít hlasové a pohybové projevy takovou skupinovou sílu. Soustřeďte se tedy s dítětem na dialog citoslovcí, popěvků a jednotlivých slov. Navíc se otvírá možnost rozhojnit počet účastníků o další členy rodiny, případně i o kamarády.

Jak pro skupinové, tak pro rodinné provedení budou škola v přírodě a rodinný výlet ideálními a inspirujícími okolnostmi. Pak jistě využijete pro hlasové a dramatické hry „scénografické prvky“ trávníku, větví, lopuchových listů, klacků, šišek a kmenů stromů. Děti budou nepochybně chtít vzít do hry i kameny. Nezakazujte jim to, ale vyhlaste nejvyšší kmenový zákon, že kdo i sebemenším způsobem ublíží druhovi, toho stihne nejkrutější trest – vyhnání z lidské družiny.

Co je cílem této lekce, plné neběžného hlasového projevu, který je značně vzdálený od klasické rétoriky?

Otevíráme tak příležitost, jak spontánní hrou bez nácviku technických prvků zintenzivníme dýchání, přirozenou cestou naplno rozeznáme hlas a rozvineme

mimicko-gestický výraz za hranici dosavadního středního civilního projevu. Rovněž uvolnění mysli i fantazie je přirozeným obohacením podobných hlasově dramatických her. O tento psychosomatický efekt mluvní průpravy záměrně usilujeme.

Cílem všech „diluviálních her z doby kamenné“ bylo rozvíjet čtyři základní řečové komponenty:

- dýchání
- zdravé rozeznění hlasu
- svobodný pohybový projev
- uvolnění mysli a fantazie

Jsou to oblasti mezi sebou propojené a vzájemně se doplňující. Inspirují a posilují sebevědomí jednotlivce.

V pozdějších lekcích, kdy budeme se slovem pracovat již soustavně, tuto uvolněnost mysli, fantazie a hlasu budeme nepřetržitě využívat. Je to zajímavá souvislost, že se snažíme hrou pochopit děje, jež se odehrávaly ve vzdáleném a primitivním pravěku, a nacházíme tam ty prvky hlasového a mluvního projevu, které jsme v civilizačně počítačové epoše sami poztráceli.

Hry této druhé lekce a rovněž tak program lekce třetí, „Od dětského pláče a smíchu ke slovu“, můžete využít jako náplň hodin v jiných předmětech. Máte možnost tyto hlasově dramatické hry rozšířit o výklad širších souvislostí předmětu. A především máte svobodnou ruku motivace her přizpůsobit i dalším tématům předmětu o historii člověka.

Naplnění popsaného scénáře bude značně náročné – nejen pro děti, ale především pro vás, pro rodiče a učitele. Bude vyžadovat podrobnou přípravu. Toho jsme si plně vědomi. Ale jedině takovými výzvami a strmými úkoly člověk rozvíjí svoje schopnosti.

2 i) Budeme tomu říkat OŠTĚP – diluviální veselice

Honzo, doplň svůj vynález oštěpu ještě o to, že této nebezpečné zbrani dáš jméno.

Pojmenuješ „to“. Budeme „tomu“ říkat OŠTĚP.

Nauč ostatní, jak si takový oštěp může každý vyrobit úplně sám.

- Dnešní hry na život pračlověka zakončíme diluviální veselicí. Protože nyní – s oštěpem a s magickým slovem – si na nás dravci netroufnou.



Při hře na lovce mamutů jsme poznali, jak bylo náročné naučit se mluvit. Trvalo to tisíce let, než naši prapředkové objevili dorozumívání pomocí slov. Byl to vývoj tak velice pomalý, že bychom si ten pokrok během jediného lidského života vůbec neuvědomili. Ale představu o viditelném, tedy spíše slyšitelném, vývoji lidské řeči si můžeme udělat, když budeme pozorovat miminko, jak se učí mluvit. Třeba máte právě v rodině děťátko. Tak můžete vývoj řeči na vlastní uši sledovat ve čtyřech vývojových krocích:

- 1) **Zrozeňátko jenom pláče (někdy spíše řve), pak také tichounce a spokojeně vrní či odfukuje při spaní.**
Tedy v první fázi hlasového vývoje lidské mládě jenom dýchá a řve.
- 2) **O něco starší děťátko mluvit ještě neumí, ale již se snaží s námi dorozumět řadou zvuků, jimž říkáme citoslovce, a při tom nekoordinovaně šermuje ručičkami a různě se šklebí nebo směje. Zvláště matka se v té zmatečné směsici zvuků a pohybů začíná orientovat a chvílemi dokáže svému dítěti porozumět.**
Citoslovcím rozumíme citově.
- 3) **A ještě později si začne kojeneček pobrukovat a žvatlat. Zřejmě se snaží napodobit řeč, kterou slyší kolem sebe, ale my „jeho řeči“ nerozumíme, dětské žvatláni nic konkrétního nesdělují. Jenom melodická křivka jeho pobrukování i žvatláni vyjadřuje emoce – a těm začínáme rozumět. Pohyby rukou i celého těla přestávají být nekoordinované a vnímáme v nich určitý záměr.**
Melodické zvuky a vědomá gesta nám již umožňují jednoduchou formu dialogu. S dítětem se začínáme dorozumívat.
- 4) **Kolem prvních narozenin dojde k té slavnostní události, že od děťátka uslyšíme první slova. Slova, která sdělují už konkrétní významy, slova, kterým již v „naší řeči“ rozumíme.**

Bohatě intonovaná slova sdělují současně emoce i významy – a to je podstata lidské řeči, že dokážeme v jediné chvíli, v jediném slově vyjadřovat současně věcný obsah i náladu a citovost. Proto kultivujeme nejen racionální – tedy artikulační – složku řeči, ale stejně tak i emocionální – tedy hudební, hlasově barevnostní – vlastnost mateřštiny.

To, co se miminko dokázalo naučit za jediný rok, trvalo našim prapředkům desítky tisíc let. Rychlost, s jakou se lidské mládě dokáže učit, je ohromující. Lidská schopnost „učit se“ je osou lidského vývoje – v minulosti i dnes. Čtyři vývojové kroky, které jsme si označili jako předěly ve vývoji komunikace dítěte, nám zároveň naznačují cestu ke „krasopisné mluvě“, po níž se v našem kurzu budeme ubírat.